

Okı- Fiili “Ok”TAN MI GELİYOR?

The Verb Okı- Does Coming From “Ok”?

Kubilay FENER*

Gazi Türkiyat, Güz 2021/29: 247-257, DOI: 10.34189/gtd.29.012

Öz: Bir dilin söz varlığındaki sözcüklerin incelenmesi, araştırmacılara, o dili konuşan toplumun yaşantısı, düşünce biçimi, kültürü ve felsefesi hakkında pek çok önemli veri sunar. Bu çalışmada Türk dilinin metinlerle takip edilebilen en eski dönemlerinden itibaren karşımıza çıkan okı- fiili, köken bakımından mercek altına alınacak ve Türk dilinin en eski yazıtlarından itibaren belli başlı tarihî metinlerdeki görünümü ve anlamları incelenecektir. Yapılan incelemeler sonucunda, araştırmacılar arasında bu sözcüğün kökeni üzerine ortak bir fikir birliği olmadığı belirlenmiştir. Bazı araştırmacılar, okı- fiilini, dil-kültür ilişkisi çerçevesinde inceleyerek kökeninin bir savaş aleti olan “ok” sözcüğünden geldiğini ifade ederken, bazıları bu fiilin “ok” sözcüğüyle bir ilgisi olmayıp doğrudan “okı-” kökünden geldiğini belirtmiş, bazıları da sözcüğün kökenine dair herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Bu yazıda, Eski Türkçede “çağırarak, davet etmek” anlamlarında kullanılan ve kökeni üzerinde fikir birliği sağlanamayan okı- fiilinin kökenini aydınlatılabilmek amaçlanmış ve sözcüğün kökeninin savaş aleti olan “ok” sözcüğünden gelmediği birtakım karşılaştırma ve delillerle ispat edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Okı- fiilinin etimolojisi, Ok, Etimoloji

Abstract: Examining the words in the vocabulary of a language provides researchers with many important data about the life, way of thinking, culture and philosophy of the society that speaks that language. In this study, the verb okı-, which has emerged from the earliest periods of the Turkic that can be followed with texts, will be examined in terms of its etymology and its appearance and meanings in certain historical texts from the oldest inscriptions of the Turkic will be examined. As a result of the examinations, it has been determined that there is no common consensus on the etymology of this word among the researchers. While some researchers have analyzed the verb “okı-” within the framework of language-culture relationship, they have stated that its etymology comes from the word “arrow”, which is a war tool, while some have stated that this verb has nothing to do with the word “arrow” and comes directly from the root of “okı-”, and some others have no clue about the etymology of the word. In this article, it is aimed to illuminate the etymology of the verb “okı-”, which is used in the Old Turkic meaning “to call, to invite” and whose etymology cannot be reached, and it has been tried to prove with some comparisons and evidence that the etymology of the word does not come from the word “arrow”, which is a weapon of war.

Keywords: Old Turkic, Etymology of the verb okı-, Arrow, Etymology

GİRİŞ

Dil, bir milletin asırlar boyunca biriktirdiği kültürü ve yaşam tecrübesini kuşaktan kuşağa aktararak toplumların ve milletlerin ayakta kalmasını sağlar. Dilin kullanımıyla düşünme biçimi arasında sınıksız bir ilişki vardır. Sözcükler ancak

* Arş. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE, kubilay.fener53@gmail.com orcid.org/0000-0002-3291-4216, Gönderim Tarihi: 02.05.2021 / Kabul Tarihi: 24.06.2021

düşünce ve yaşamın akışı içinde anlam kazanmaktadır. Dilin üreticisi insan, aslında tek anlamdan ibaret olan sözcüklere farklı anlamlar yükleyerek sözcükleri kendi yaşam biçimine uygun olarak dilin söz varlığına dâhil eder. Dolayısıyla bir söz etkinliği olmasının yanında yapısı gereği belirsizliğe ve değişime açık olan dilde, anlamlar ve söylemler sabit kalmamaktadır. Bunun yerine, yaşamın getirdiği ihtiyaçlar ile değişen ve çeşitlenen bir doğrular çokluğu söz konusudur. Aklın aynası olan dil sayesinde insanın dünyayı algılayışını ve nesne hakkında ne düşündüğünü anlayabilmekteyiz. Dilin birimi olan sözcükler, dilimizin tarihimizin ve kültürümüzün karanlık noktalarının aydınlanması hususunda çok önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda, sözcükler kavramlarla birlikte insan zihnindeki düşünce ve imgelerin de karşı tarafa aktarılmasını sağlayan araçlardır.

Türk dilinin en eski yazılı metinlerinden itibaren karşımıza çıkan *okı-* fiilinin kökeninin bir savaş aleti olan *ok* isim kökünden mi yoksa *okı-* fiil kökünden mi geldiği tartışmalı ve üzerinde fikir birliğine ulaşılamamış bir konudur. Bu yazının ele alınış amacı, *oku-* ~ *okı-* fiili hakkında ileri sürülen iddiaları ve varsayımları değerlendirmek ve bu kelimenin bir savaş aleti olan *ok* nesnesinden türemediğini ispat etmektir. *Okı-* fiilinin anlamı Türkçenin en eski yazılı belgelerinde açıkça belli olduğu için çağdaş Türk yazı dilleriyle ilgili verilere başvurulmamıştır.

Türkçe Sözlük'te *okumak* 1. Bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlmek veya seslendirmek 2. Yazılmış bir metnin iletmek istediği şeyleri öğrenmek 3. Bir konuyu öğrenmek için okulda, bir öğretmenin yanında veya yazılı şeyler üzerinde çalışmak, öğrenim görmek 4. Ses olarak söylemek 5. Bir şeyin anlamını çözmek 6. Hastalığı iyi edeceğini ileri sürerek okuyup üfleme 7. Bazı belirtilerle bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak 8. Değerlendirmek 9. Sövmek, küfretmek 10. hlk. Bir yere çağırarak, davet etmek, *okuntu göndermek* olarak tanımlanmaktadır (TS 2019: 1793).

KELİMENİN KÖKENİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Bir kavmin meşgul olduğu şeylerle düşünüş ve inanışları arasında sıkı münasebetlerin mevcut bulunduğunu belirten Turan, savaşçı bir kavim için hayatta çok mühim bir rolü olan *okun* da Türklerin zihniyeti, telakkileri üzerinde bazı izler bırakmış olması ve bunun etrafında birtakım teamüllerin, teşekkül etmiş bulunmasının pek tabii olduğunu ifade etmiştir (Turan 1945: 306). Çalışmasında *okun* bir davet ve tâbiyet sembolü olarak kullanılmasından yola çıkan Turan, aynı zamanda Türkler arasında *okun* bir davet sembolü olarak kullanımının en bariz bir delilinin de Türk filolojisinde bulunduğunu belirtmiştir. Bilgin, Orhon Yazıtlarından *Dîvânu Lugâtî't-Türk'e* ve Eski Osmanlıcaya kadar bütün Türkçe metinlerde *okumak* mastarının bugünkü manasıyla birlikte *çağırarak, davet etmek ve okuşmak, çağırışmak* anlamlarına da geldiğini belirtir. Bugün de Anadolu'da, düğünlerde, *çağırıcı, davet*

edici manasında kullanılan *okuyucu* kelimesinin menşeyini de *ok* ile davet etme geleneğinden geldiğini ifade etmiştir (Turan 1945: 313).

Turan, Bilge Kağan yazıtında Beş-balık seferinden bahsedilirken *okıgılı kelti* (BK D28) şeklinde okuduğu cümleyi bir sonraki cümleyi de anlama dâhil ederek "*okunmuş, ok gönderilmiş olanlar, yani çağırılan imdat kuvvetleri geldi, bu sayede şehir kurtuldu*" olarak anlamlandırmıştır (Turan 1945: 308). Ancak Talat Tekin, BK D28'i "*okıgılı kelti*" şeklinde okumuş ve "*Davet etmek için geldiler. Beşbalık onun için kurtuldu*" şeklinde anlamlandırmıştır (Tekin 2017: 67). Turan'ın metni anlamlandırmadaki görüşü doğruyu yansıtmamaktadır. Zira, Eski Türkçede {+GAll} zarf-fiil eki mastar görevinde de kullanılabilir ve araştırmacının belirttiği şekilde buradan *ok* gönderilmiş olanlar gibi bir mana çıkmamaktadır

Şınası Tekin, fiilin kökünü *okı-* (*ok+ı-*) şeklinde vermiştir. *İlk dönemlerde ve hatta bugün hâlâ Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çağırarak, davet etmek mânâsına gelen bu fiilin daha sonra okumak anlamına gelmesini okun ucuna birtakım işaretler koymak suretiyle haber yollamak mânâsından çıkarabiliriz. Ayrıca Anadolu'da bugün düğün davetiyesi mânâsında bir oku kelimesi kullanılıyor: < *ok+ı-g* (Tekin 2001: 29). Tekin'in açıklaması köken bilgisi açısından inandırıcı olmakla birlikte, kesin delillere dayanmamaktadır. Yani sözcüğün kökenini açıklarken dilbilimsel verilerden yararlanılmamış daha çok *ok* ile davet etme düşüncesinden hareket edilmiştir. Ayrıca araştırmacı, eğer haber yollanacaksa bunu neden okun ucuna birtakım işaretler koyularak gönderilmesinin sebebini de açıklamamıştır. *Bu işaretler nasıl işaretlerdir? Ok ahşaptan mı yoksa demirden midir? Eğer demirse bunlara işaretler nasıl kazındı ya da gönderilen davet ya da haber okun ucuna mı takıldı?* gibi bazı soruların cevapları havada kalmaktadır. Aynı zamanda Tekin, kanaatimizce Çince *biet* fırça anlamındaki kelimedenden türeyen *biti-* fiilinin etkisinde kalarak bu görüşü ortaya koymuş olmalıdır.

Zal'ın *Türk Kültüründe "Ok"ların Taşıdığı Anlamlar ve "Okumak" Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine* adlı çalışmasındaki görüşleri, Osman Turan'ın görüşleriyle hayli benzerlik göstermektedir. Zal, *okı-* fiilinin *ok* savaş aletinden geldiği yönündeki görüşünü şu iki maddeyle açıklamaktadır: Karşı tarafa iletilmek istenen mesaj, kaynaklarda da görüldüğü gibi *çağırarak, davet etmek* anlamına gelen ve Türklerde bir silah aracı olarak kullanılan *okla* gönderilmiş olabilir. *Oku* getiren kişi *okla* birlikte getirdiği mesajı sesli olarak okur ve siz de onun okumasını gözler daha sonra aynı şeyi yaparsınız. İkinci sebep olarak da *okla* getirilen mesaj karşı tarafa iletilmediğinde, eğer mesajı alan taraf *okumayı* bilmiyorsa ya da getirilen mesajı anlamıyorsa sizlerden gönderdiğiniz mesajı açıklamanız için yardım ister. (Zal 2007: 77-78). Araştırmacı bu görüşleri sıraladıktan sonra Göktürklerden bize kalma eserlerde her iki görüşünü de destekleyecek bir kayıt olmadığını ancak bu durumun da *okumak* fiilinin bu dönemde kesinlikle kullanılmadığı anlamına gelmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Zal, konuyu daha çok kültür ve yaşayış bakımından ele almıştır. Osman Turan'ın düşüncelerinden yola

çıkarak, ileri sürülen bu görüş dilbilimsel açıdan eksik kalmakta ve daha çok varsayımlardan hareket etmektedir.

Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri* adlı çalışmasında *okı-* fiilinin *ok* ismine isimden fiil yapan {+ı} ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmiştir (Ercilasun 2020: 35). Gülensoy da *oku-* fiilinin *ok* isminden {+ı} yapım ekiyle oluştuğunu ifade etmiştir (Gülensoy 2007: 619). *Oku-* fiiliyle ilgili yüksek lisans tezi hazırlayan Arıkmert, fiilin kökeninin tartışmalı olduğunu belirtmiş ancak *okı-* fiilinin *ok* ile davet etme geleneğine atfen *ok* isim kökünden türediğini ifade etmiştir (Arıkmert 2014: 112).

Räsänen *oku-* fiiline, ses, seda, çağrı anlamındaki *ok* maddesi içinde yer vermiş ve bu fiilin diğer Türk dillerindeki anlamlarını *çağırarak, seslenmek; şarkı okumak; ezbere okumak; dikkatini çekmek; kandırmak* sıralamış, kökeniyle ilgili herhangi bir görüş bildirmemiştir (Räsänen 1969: 360). *Drevnetyurkskiy Slovar'* adlı çalışmada *okı-* fiilinin I. anlamı *seslenmek, adlandırmak, çağırarak, davet etmek* II. anlamı ise *okumak* olarak verilmiş fakat sözcüğün kökenine dair herhangi bir görüş ifade edilmemiştir (DTS: 1969: 369). Clauson, *okı-* fiilinin ilk anlamının *yüksek sesle konuşmak* olduğunu bunun sonucu olarak da *birini çağırarak, anlatmak, ezberden okumak, ezberden anlatmak, nakletmek ve ya sesli okumak* manalarını kazandığını ifade etmiş ve fiilin en sonunda da modern anlamındaki *okumak* manasına evrildiğini belirtmiştir. Araştırmacı, fiilin ikinci anlamını, *kusmak, istifrağ etmek* olarak tanımlamıştır (Clauson 1972: 79).

Erdal, yansıma eylemleri üretme fonksiyonuna sahip olan {+klr-} and {+kl} ekleri başlığı altında incelediği *okı-* fiilini *çağırarak; yüksek sesle bağırarak; çağırarak; nakletmek, anlatmak* olarak anlamlandırdıktan sonra fiilin Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren *okumak* anlamını elde ettiğini ifade etmiştir. Araştırmacı, fiil kökünün çağırarak kişiye hitaben bir tür ünlem, bağırma, nida şeklinden gelmiş olabileceğini belirtir: *okı- < ö çağrı için verilen seslenme +kı yansıma fonksiyonundaki ek* (Erdal 1991: 69). Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* adlı çalışmasında *okı-* fiilini dört anlamıyla ele almış, I. anlamını *yüksek sesle ilan etmek; çağırarak; davet etmek* olarak verdikten sonra < ETk. *okı-* kökünden geldiğini ifade etmiştir (Demir ve Yılmaz 2018: 125).

Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında Addan Eylem Türeten Ekler bölümünde {+I} ekinin daha çok isimlerden geçişsiz eylemler türettiğini belirtmiş, *biti-tokı- yorı-* örneklerini sıralamış ancak *okı-* fiiline burada yer vermemiştir. Bu veriden yola çıkarak araştırmacının ekin kökeninin *oktan* geldiğini düşünmediği ya da konuya soru işaretleriyle baktığı sonucuna varılabilir (Tekin 2016: 84). Gabain de *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında isimden fiil yapan ekler bölümünde +ı ekine yer vermiş ancak *okı-* fiilini bu kategori altında değerlendirmemiştir (Gabain 1995: 48). Konuyla ilgili Taş, *ok* ile *çağırarak* arasında kurulan anlam ilişkisinin zorlama olduğunu ifade etmiştir (Taş 2015: 21). Nişanyan, *oku-* fiilinin Eski Türkçe *okı-* çağırarak, davet etmek anlamından geldiğini ifade etmiştir (Nişanyan 2009: 456). Ölmez de Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri adlı çalışmasında {+I-} ekinin geçişsiz eylemler türettiğini ifade

etmiş, *biti-*, *tokı-* vb. örnekleri sıralamış ancak *okı-* fiiline yer vermemiştir (Ölmez 2019: 68).

Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi başlıklı yazısında *oku-* fiilini ele alan Karaağaç, okumak eylemine *ses ve seslenme* bilgisinden ulaşıldığını belirtir. Araştırmacı, diğer çalışmalardan farklı olarak fiilin Moğolcada da eski bilgi-yeni bilgi ilişkisi içinde olduğunu ifade eder ve Moğolcadaki biçimin *ung* ses, çan sesi ~ *ungsi-* okumak, ezberden okumak ~ *ungsigçi:* okuyucu ~ *ungsigul-* okutmak ~ *ungsilg-a(n):* okuma; günlük ezberden okuma; bir keşişin dersi ~ *ungsilgaçi:* okuyucu, okuyan kişi ~ *ungsimar:* okunmaya uygun; okunması gereken anlamlarını vermiştir. Buna ek olarak Türkçenin bu fiili komşu dillere de verdiğini belirtir. Bilgin, *okı-* fiilinin kökeninin *okı-* şeklindeki yapısını yalnızca ses benzerlikleri kullanılarak yapılan halk etimolojisi olarak kabul etmiştir (Karaağaç 2020: 14-15). Karaağaç'ın çalışması, konuyu Moğolca ile karşılaştırmalı olarak incelemesi bakımından önemlidir.

Buraya kadar söylenenler, I. *okı-* fiilinin savaş aleti *okun* davet etme geleneğinden kaynaklanarak {+I-} isimden fiil yapım ekiyle türediğini düşünenler, II. *okı-* fiilinin *ok* kökünden türemediğini, doğrudan *okı-* köküne dayandığını düşünenler, III. Çalışmalarında herhangi bir fikir belirtmeyenler olarak tasnif edilebilir.

DEĞERLENDİRME

Diller, zaman içerisinde hem doğal olarak hem de çeşitli dayatmaların etkisiyle değişime açık yapılardır. Dillerdeki bu değişimler, sesbilgisel düzeyde olduğu kadar anlamsal düzeyde de olabilir (Özkan 2017: 37). Anlam değişmesi (semantic change), bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olarak tanımlanmıştır. Anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi gibi kavramlarda anlam değişmesinin alt dallarıdır (Korkmaz 2017: 73). Dilde, savaş, göç vb. gibi etkenlerden dolayı nesiller arası bağlatının kopması, anlam belirsizleşmesi ya da anlamın unutulması, sözcüğün prestijinin azalması, çok anlamlılaşma, bağlamın belirsizleşmesi, ve sözcük yapısının değişmesi anlam değişmelerini kolaylaştıran etkenlerden bazılarıdır. Arslan Erol, dildeki anlam değişmelerinin birkaç yüz yılı bulabilecek uzun bir süre içinde meydana geldiğini ifade etmiştir (Erol 2018: 90). Bu bilgilerden yola çıkarak *okı-* fiilinin ölçünlü Türkçede bir anlam değişikliği yaşadığını ve fiilde semantik olarak yukarıda belirtilen anlam değişmesinin alt dallarından anlam daralması hadisesinin meydana geldiğini ifade edebiliriz.

Köktürk yazıtlarında *okı-* fiilinin bugünkü manasına benzer bir şekline rastlamıyoruz. Bu fiil, ET'de *çağırmaq*, *davet etmek*, *seslenmek* anlamlarında kullanılmış; *yazılı bir metni yüksek sesle okumak*, *seslendirmek* anlamıyla ise karşımıza ilk olarak Uygur Türkçesi döneminde çıkmaktadır. Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinden *Altun Yaruk*, *İyi ve Kötü Prens*, *Eski Türk Şiiri*, *Uygurca Üç Hikâye* gibi eserlerde sözcüğün *davet etmek*,

çağırma anlamlarının yanında *okumak* anlamı da karşımıza çıkmaktadır: *inisin okıyu küçük kardeşini çağırıp* (İKPÖ LVIII, 3), *bo bitigig üç kata okızun Bu kitabı üç defa okusun* (TT VI 287). Aynı zamanda *okı-* fiili DLT'de hem *okumak* hem de *çağırma* anlamlarında (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 772) ve Kutagdu Bilig'te ise *okı-* fiili, *okumak* anlamında kullanılmışken müstakil olarak karşımıza *davet etmek*, *çağırma* anlamıyla çıkmamakla birlikte metinde *oquçı* ve *oquğçı* kelimeleri *davetçi* anlamında kullanılmıştır (Arat 1979: 336-337).

Okı- fiilinin yüzyıl sırasına göre gelişimini inceleyen Arslan Erol, fiilin anlamının Eski Anadolu Türkçesinde genişlediğini hatta dönemin sonuna doğru bu anlamın daha da genişlediğini ileri sürmüştür (Erol 2018: 412). *Oku-* eylemini istem çerçevesinde değerlendiren Özkan, fiilin Eski Türkçedeki ve Eski Anadolu Türkçesindeki *çağırma*, *davet etmek*, *okumak* anlamlarının istem çerçevesinde [+CANLI] özellikli, nesne işlevli katılanlara ihtiyaç duyarken eylemin günümüzde bir anlam daralmasına uğradığını belirtmiş ve bunun sonucunda da istemin [-CANLI] özellikli nesnelere gerektirdiğini ifade etmiştir (Özkan 2017: 39). Yani, araştırmacı sözcükteki anlam daralmasının sözcüğün istemini de değiştirdiğini ifade etmiştir. Doğan, bir fiilin anlam değiştirmesi ya da çok anlamlılık kazanmasının nedenlerinden birinin de istem ve istem potansiyelindeki değişiklikler olduğunu belirtir (Doğan 2011: i). Buradan *okı-* fiilinin anlamının değişmesinde istem değişikliğinin de etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Okı- fiili, hakkındaki görüşleri ispat etmek için ikinci elden aktarılmış bilgiler yerine orijinal kaynaklar gerekmektedir. Yani varsayımlar ya da kültür üzerinden ilerleyerek kelimenin kökenine dair ifade edilen görüşler, dilbilimsel verilere dayanmadığından kolaylıkla tezyif edilebilir.

Okı- fiilinin Türkçedeki semantik değişim ve dönüşümünün benzerine Arapça ve Farsçada da rastlanmaktadır. Dillerin derin yapıda aynı olduğu düşünülürse bu durumun aslında bir tesadüf olmadığı anlaşılır. Hz. Muhammet'e Hira mağarasında ilk gelen vahiy *ikra! oku* idi. Fakat Hz. Muhammet okuma bilmemektedir. Burada sorulacak soru Eğer Hz. Muhammet okuma bilmiyorsa neden kendisine gelen ilk emrin *oku* olduğudur? *Oku* emrini alan Peygamberin *Ben okuma bilmem* cevabı üzerine gelen ayet ise şöyledir: Yaratan rabbinin adıyla *oku!* Yani peygamberden yazılı bir metni değil, vahiy yoluyla iletilen sözleri ezberleyip sesli olarak insanlara duyurması emredilmektedir. Yani, buradan bir seslendirme, ezberden okuyarak insanları *dine çağırma*, *davet etme* anlamı vardır. Aynı kökten türeyen bir başka sözcük de *kurā'*at yani *okumak* sözcüğüdür. (Mutçalı 1995: 697).

Buna ek olarak *Kur'an* kelimesi de yine *ikra* ile köktaş olmakla birlikte *Kur'an* *okunacak*, *okunması gereken* anlamlarına gelmektedir (Aydoğdu 2014: 40) Yani, Arapçada da *oku-* fiilinin seslendirmek, söylenenleri ezberden tekrar etmek anlamları vardır. Ancak Arapçada *ok* sözcüğünün karşılığı *sehmdir* ve *sehm* ile *ikra* arasında semantik ve köken bilgisi açısından bir bağ yoktur. Arıkmert, *oku-* fiilinin Türkçe,

Arapça ve Farsçada ortak bir anlam özelliği olduğunu belirtmiş, her üç dilde de aynı kelimenin hem çağrı-davet anlamı hem de bir metni anlam veya ses dönüştürme anlamı taşıdığını ifade etmiştir. Farsçada *handen* sözcüğü ile Arapçada ise *ğara'e* sözcüğünün *okumak, davet etmek, misafir etmek* anlamlarını yüklediğini belirtmiş ancak herhangi bir kaynak belirtmemiştir (Arıkmert 2014: 113).

Benzer durum, karşımıza Farsçada da çıkmaktadır. *Oku-* fiilinin karşılığı olan *hānden* aynı zamanda *ezberden söylemek, davet etmek, çağırmak, seslendirmek; şarkı söylemek, (bir olayı) deşifre etmek, açıklamak* anlamlarında kullanılmaktadır. (Steingass 1963: 486). Farsçada *ok* sözcüğü *peykân* ya da *fîr* ile karşılanmakta ve *bir şeyi seslendirmek, okumak, davet etmek* anlamlarındaki *hānden* ile arasında köken, semantik ve yapı bakımından herhangi bir bağ bulunmamaktadır.

Türkçede yaygın olarak kullanılan fiillerden biri olan *oku-* fiili, temel anlam, yan anlam ve mecazî anlamda bağlamına göre değişmekle birlikte pek çok farklı anlamlarda işlek olarak kullanılabilir. Bir başka deyişle *oku-* fiili çok geniş bir anlam yelpazesine sahip bir sözcüktür ve dilimizde pek çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. *Okumak* sözcüğü yukarıda belirtildiği üzere seslenmek anlamına geldiği gibi *ezberden söz söylemek* anlamına da gelmektedir. Mesela nazar değmiş bir kimseye okuyup üfleme derken yazı okumak değil, dua okumak kastedilir. Yani, dua okumak duayı seslendirmek, türkü okumak türküyü seslendirmek anlamına gelir. Başka bir örnekte ise *Okuyor musun?* sorusunun zihindeki anlamı "*Üniversitede öğrenci misin?*" ya da "*Üniversite okuyor musun?*"dur." Konuyla ilgili örnekler çoğaltılabilir.

Okı- fiili yukarıda bazı araştırmacıların belirttiği gibi savaş aleti olan *ok* sözcüğünden türemişse aşağıdaki sorulara da dilbilimsel açıdan kabul edilebilir cevaplar verilmesi gerekmektedir:

1. Eğer *okı-* fiili *ok* sözcüğünden yani *ok* ile davet etme geleneğinden türemişse neden Türkçenin en eski yazılı belgelerinde *w ok* idiomu ile yazılmadı?
2. *Okı-* fiilinin Arapçada ve Farsçada *okumak* anlamının yanı sıra Türkçeye paralel olarak *çağırmak, seslenmek, ezberden okumak ve davet etmek* anlamlarının bulunması ve bu anlamların o dillerdeki savaş aleti *ok* ile semantik, yapı ve köken açısından hiçbir ilgisi olmaması nasıl açıklanabilir?
3. *Ok* ile gönderilen metinlerin seslendirilmesinden evvel *okumak davet etmek, çağırmak* yok muydu?
4. Eğer geleneklerimizde *ok* ile davet etmek yerine *sünüş* anlamındaki mızrak ile davet etmek olsaydı bugün *oku-* fiili anlamında *sünüşü-* fiili mi kullanılacaktı?
5. Türkçenin en arkaik dili olarak tanımlanan Çuvaşçada *ok* sözcüğü *uhî* biçimindeyken *oku-* fiili de *vula-* şeklinde yaşamaktadır. *vula-* fiili (AT. **ül-* ulumak) şeklinden türemiştir. *Okı-* fiili *oktan* geliyorsa Türkçenin en kadim dilinde neden *okı-* fiilini karşılayan biçimle *ok* arasında semantik ve köken bakımından bir bağ

bulunmamaktadır? Aynı durumun Yakutça için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. *Ok* sözcüğü Yakutçada *oh*, *oku-* fiili ise *aah-* şeklinde karşılanmaktadır (Vasiliev, 1995: 204).

Şimdi sıraladığımız soruları cevaplayalım:

1. *Okı-* fiili eğer ki *ok* kavramından türemiş olsaydı runik harfli yazıtlarda bizce *ok* ideogramıyla karşılanmalıydı. Bilindiği gibi *ok*, *uk*, *ko*, *ku* seslerini karşılayan ideogram *w'* dir. Bu işaretin açıkça bir *ok* resmi olduğu da bellidir. *Ok* ile davet edilen bir toplulukta *çağırarak*, *seslenmek*, *davet etmek* gibi sık kullanım alanına sahip bir fiil neden bu kavramdan yola çıkılarak yazılmasın? Halbuki bu fiil yazıtlarda (BK D 28) *ilGKU* şeklinde yazılmıştır. Bir başka deyişle, düşüncesinde *seslenmek*, *çağırarak* sözcüğünü *ok* kelimesinden türeten bir zihin, bunu yazarken yine etkilendiği ya da zihninde ürettiği kavramla bunu yazıya yansıtır. Zira düşünüş ile dil arasında sınıksız bir ilişki vardır. Ek olarak, bu ideogram Türk düşünüşünün ve yaşam biçiminin runik alfabede hayat bulmuş şeklidir. *Okun* davet etme geleneğinden türemiş bir fiil *ok* ideogramıyla yazılması gerektir.

2. Diller derin yapıda evrensel, yüzey yapıda ise farklılaşır. Türkçe, Arapça ve Farsça farklı dil ailelerine mensup dillerdir. Eski Türkçe'de *okı-* fiilinin ilk anlamı *çağırarak*, *seslenmek* ve *davet etmektir*. Aynı şekilde Farsçada da *okı-* fiilinin karşılığı olarak *hānden* kullanılmakta ve bu sözcüğünde de Farsçada *davet etmek*, *çağırarak*, *seslenmek* manaları vardır. Arapçada ise *oku-* anlamındaki *ikra* fiilinin doğrudan *çağırarak*, *davet etmek* anlamları yoksa da dolaylı olarak *davet etmek*, *çağırarak* anlamı vardır. Dil, insan zihninin en büyüğü üretimidir. Aslında bu madde, insan düşünüşünün ortak olduğu yani dillerin derin yapılarının aynı olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Bir fiil, üç farklı dil ailesine mensup olan dillerde aynı anlamlarda kullanılmıştır. *Ok* sözcüğü, Farsçada *peykan* ya da *tir* Arapçada ise *sehmdir*. Yani *oku-* fiilleriyle köken, yapı ve anlam bakımından ilgisi yoktur. Belki farklı diller araştırılırsa orada da bir metni okumak anlamındaki *oku-* fiilinin *davet etmek*, *çağırarak*, *seslenmek* anlamları olduğu tespit edilebilir. Hülasa, Arapça ve Farsçada kullanılan *okumak* sözcüğünün Türkçeye paralel olarak *davet etmek*, *çağırarak* anlamları vardır ve bunların köken olarak savaş aleti *ok* ile bir ilgisi yoktur.

3. Yukarıdaki sorulardan birisi de *ok* ile birlikte gönderilen metinlerin okunmasıydı. Metinler, sözlü dile oranla çok geç dönemde oluşmuştur. Yani yazı dilinin yaşı, konuşma diline oranla çok geç dönemlere tekabül eder. Metinler ilk olarak kayaya ya da taşlara yazılmıştır. Yani *ok* ile gidip eldeki metni okumak çok geç dönemlere aittir. Yazı yokken de *okumak* *davet etmek*, *çağırarak* vardı. Dolayısıyla yazının olmamasından dolayı metinle davet etme işi henüz yokken de toplumsal olarak gelenek ve görenek açısından insanlar birbirlerini düşünlerine, cenazelerine davet ediyordu. Buradan sonuç olarak *ok* ve metinle davet etme geleneğinden önce *okı-* fiiliyle sözel olarak davet etme geleneğinin de var olmuş olması gerekir.

4. O dönemde gelenek olarak *ok* yerine davet etme için mızrak kullanılsaydı o halde bugün biz *oku-* fiili için *sünğü-* fiilini kullanacaktık ki bu da mantıklı değildir. *Oku-* fiilinin bugün bir metni seslendirme anlamını alması fiilin iç dinamikleriyle ilgili bir durum olmalıdır.

5. Türkçenin en arkaik dili olarak adlandırılan Çuvaşçada *ok* sözcüğüyle *oku-* fiilinin arasında herhangi bir semantik bağ yoktur. Bu noktada karşımıza Çuvaşçanın ata dili Ana Bulgarca, İlk Türkçeden en erken ayrılan grup olduğundan *okı-* fiiliyle *ok* sözcüğünün bir ilgisi olmayabilir yani *okı-* fiilinin *oktan* oluşmadığı bir dönemde Çuvaşçanın ata dili Türkçeden ayrıldı açıklaması yapılabilir ancak bu da tazyif edilebilir. Zira *vula-* sözcüğü < İT. **ül-* kökünden türemiş olmasından dolayı *ülü-* fiili de yine sesle ve ses çıkarmayla ilgili olduğu için bu görüş de çürümektedir. Her durumda *okı-* fiili ses ile ilgili bir fiilden gelişmiştir. Durum hem Çuvaşçada hem diğer Türk dillerinde bu şekildedir. Yakutçada da *oku-* anlamındaki fiil ile *ok* sözcüğü arasında köktaşlık söz konusu değildir.

SONUÇ

Yukarıda tartışılan verilerden yola çıkarak *okı-* fiilinin savaş aleti olan *ok* sözcüğünden gelmediği anlaşılmaktadır. Bu durum iki sözcüğün birbirine ses bakımından benzemesinden başka bir şey değildir. *Okı-* fiilinin savaş aleti olan *oktan* gelmesi fikri dil-kültür ilişkisinden yola çıkılarak düşünülmüştür. Fakat öne sürülen görüş ve düşünceler dilbilimsel açıdan yetersiz kalmış ve inandırıcı deliller sunulmamıştır. Özellikle Çuvaşçada *okı-* fiilinin karşılığı olan *vula-* ile *ok* sözcüğünün karşılığı olan *uhı* arasında semantik ve köken açısından bir bağ olmaması da bu durumu dilbilimsel açıdan net bir şekilde açıklamaktadır. Çuvaşçadaki durumun Yakutçada da benzer olduğu söylenebilir. Aynı zamanda *ok* mefhumundan yola çıkarak eğer bir fiil türemişse neden yazıtlarda *okun* karşılığı olan *w* ideogram kullanılmamıştır? Zira bu ideogram Türklerin kültürüne, yaşamına ışık tutan hatta pek çok düşünürün runik alfabenin mucidinin Türkler olduğunu düşündüren bir ideogramdır. *Okı-* fiili, savaş aleti *oktan* türemiş olsaydı bu kavramla yazıya aktarılmalıydı.

Farklı dil ailelerinden olan Arapça ve Farsçada da özellikle Farsçada okumak sözcüğünün *çağırmaq*, *davet etmek* anlamları vardır. Arapçada ise Farsçada olduğu gibi tam olmamakla birlikte *ikra* fiilinin *davet etmek*, *çağırmaq* uzak anlamları vardır. Bu durumun Türkçede de böyle olması ve diğer dillerde bu fiilin *ok* kökünden gelmiyor oluşu da *okı-* fiilinin *ok* sözcüğünden gelmediğini ispat edecek niteliktedir. Özetle dil, yeni bir bilginin adlandırılmasında, dilin kullanılan eski bir kelimesinin anlamını genişletmiştir. *Okı-* fiilinin kökü, kaleme alınacak etimoloji sözlüklerinde ya da dizinlerde *okı-* şeklinde verilmelidir.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- BK D: Bilga Kağan Doğu Yüzü
DTS: *Drevnetyurkskiy Slovar*
İKPÖ: *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*
ET: Eski Türkçe
TS: Türkçe Sözlük
TT VI: *Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sûtra Säkiz Yükmük.*
ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Haz. K. Eraslan, O.F. Sertkaya, N. Yüce). Ankara: TKAE Yayınları.
ARIKMERT, Ali (2014), *“Okumak” Kelimesi Üzerine İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
ARSLAN EROL, Hülya (2018), *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Anlam Değişimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
AYDIN ÖZKAN, Işıl (2017), *“Türkçede İstemi Değiştiren Anlamsal Süreçler”*, *International Journal of Language Academy*, Volume 5/4, ss. 33-46.
AYDOĞDU, Burçin (2014), *“Okumak Kelimesinin Kökeni”*, *Mürekkkepbalığı Dergisi*. S.2: 38-40.
CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
DOĞAN, Nuh (2011), *Türkiye Türkçesi Fillerinde İsteme Göre Anlam Değişlikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
ERCİLASUN, Ahmet Bican, Ziyat Akkoyunlu (2015a), *Divânu Lugâti't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
ERCİLASUN, Ahmet Bican (2020b), *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II: Wiesbaden: Turcologica 9.
GABAİN, Annemarie (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
KARAAĞAÇ, Günay (2020), *Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi*, *Belgü* (5): 7-18.
KORKMAZ, Zeynep (2017), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
MUTÇALI, Serdar (1995), *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınevi.
NADELYAYEV, V. M., D. M. NASİLOV, E. R. TENİŞEV, A.M. ŞÇERBAK (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
NİŞANYAN, Sevan (2010), *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Everest Yayınevi.
ÖLMEZ, Mehmet (2018), *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
STEINGASS, Francis (1963), *Persian-English Dictionary*, London: Broadway House.

- TAŞ, İbrahim (2015), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Şinasi (2001), *İştikakçının Köşesi*, I. Baskı, İstanbul: Kitap Matbaacılık.
- TEKİN, Talat (2016), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat (2017), *Orhon Yazıtları*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- TİETZE, Andreas (2018), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, (Ed. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz), Ankara: TÜBA.
- TURAN, Osman (1945), "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, (9)35: 305-318.
- Türkçe Sözlük (2019), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VASİLİEV, Yuriy (1995), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZAL, Ünal (2007), "Türk Kültüründe "Ok"ların Taşdığı Anlamlar ve "Okumak" Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (167): 69-82.